

17. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573%2F99> (дата звернення: 07.06.2018).
18. Про Національний архівний фонд і архівні установи: Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3814-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 15. Ст. 86.
19. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. №1085/2010. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html> (дата звернення: 12.05.2018).
20. Про утворення Центрального державного електронного архіву України та центрального державного архіву зарубіжної україніки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 279-р URL: <http://tsdazu.gov.ua/ua/about.html> (дата звернення: 09.04.2018).

Валентина Надольская. *Демократические преобразования в архивной отрасли Украины.* В статье анализируются процессы демократизация архивно-информационной сферы, ставшие важной составной трансформации украинского общества в последние десятилетия. Новые подходы к ее развитию нашли свое закрепление в правовой и нормативной базе, разработке и реализации целевой государственной политики. Результатом демократических преобразований стали деполитизация и децентрализация архивной отрасли, расширение доступа к архивной информации, формирование информационной базы архивных документов и др. Последующая реализация эффективной стратегии развития архивного дела в Украине требует всестороннего осмысления опыта практической деятельности отечественных и зарубежных архивных учреждений.

Ключевые слова: архивная отрасль, архивное законодательство, архивные учреждения, Национальный архивный фонд, доступ к архивным документам, Украина.

Valentyna Nadolska. *The Democratic Transformations of Archival Sector of Ukraine.* The democratization of the archive-information sphere was an important component of transformation of Ukrainian society in the last decades in article is analysed. The new approaches to its development have been consolidated into the legal and regulatory base, the development and implementation of targeted public policies. The depoliticization and decentralization of the archival sector, increasing access to historical information, forming the information base of archival documents, etc. became the result of democratic transformations. The following realization of an effective strategy for the development of archives in Ukraine requires a comprehensive understanding of the practical experience of native and international archival institutions.

Key words: archival sector, archived legislation, archival institutions, National archived fund, access to archival documents, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії
24.10.2018 р.

УДК 94(477.8)«1921/1939»:304.44

Олександр Гаврилюк

Українська сакральна спадщина в Другій Речі Посполитій: проблеми збереження

У статті висвітлено політику міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо збереження на підвладних їй етнічних українських землях сакральної спадщини українського населення. Указано, що означену спадщину представляли нерухомі та рухомі пам'ятки православної й греко-католицької церков. З'ясовано правові засади проведення такої політики, її відмінності щодо реліквій православного та греко-католицького кліру, діяльність відповідних пам'яткоохоронних структур. Проаналізовано заходи з інвентаризації, складання реєстру, фінансового забезпечення справи збереження пам'яток. Наведено відомості про brutальне нищення польською владою в 1938 р. на теренах Холмщини й Південного Підляшшя православних святинь як вагомого складника вирішення в Другій Речі Посполитій «українського питання» репресивними методами.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, українська сакральна спадщина, православна церква, греко-католицька церква, пам'яткоохоронна справа, акція 1938 р.

Постановка наукової проблеми та її значення. Період сучасних непростих трансформаційних процесів у житті українського суспільства продовжує супроводжуватися зверненням національної істо-

ричної науки до різнобічних тем із минулого української нації. Помітне зацікавлення становлять українсько-польські взаємини між Першою та Другою світовими війнами. На сьогодні вітчизняні історики можуть представити зацікавленому читачеві помітний науковий доробок у висвітленні цієї проблеми, яка зберігає вагомое практичне й наукове значення.

Проте ознайомлення зі станом її дослідження дає підставу зробити висновок, що не всі складники належно розкрито в українській, як, до речі, і в польській історіографії. Недостатнім залишається рівень опрацювання питань культурного життя української спільноти на західних етнічних українських землях, які перебували в складі Другої Речі Посполитої. Зокрема, це стосується багатьох аспектів, пов'язаних зі збереженням українських сакральних пам'яток.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Певною мірою її стосуються праці сучасних українських учених про історію західноукраїнських земель, зокрема Холмщини та Підляшшя [16; 2; 11, ін.], сакральні пам'ятки регіону [15, ін.], їх нищення впродовж міжвоєнного періоду [10; 12, ін.]. Складником здобутків українських дослідників є праці щодо збереження історико-культурної спадщини, у тому числі сакральної, на теренах Волинського воєводства [8; 9, ін.], пам'яткоохоронну діяльність Української греко-католицької церкви (УГКЦ), що провадилася за підтримки митрополита Андрея Шептицького [1; 7; 6, ін.].

Щодо польських науковців, то найповніше розкривають тему праці окремих із них, де йдеться про польсько-українські відносини, «українське питання», православну церкву в міжвоєнній Польщі, зокрема трагічну долю українських культових пам'яток, зумовлену політикою влади й керівництва римо-католицького костелу [27; 30; 36; 29; 23; 32; 31; 28, ін.]. До найпомітніших із таких досліджень належать роботи, авторами яких є М. Папежинська-Турек [30], Г. Пеліца [31] та Г. Купріянович [28]. Значно меншою мірою проблему збереження в міжвоєнній Польщі сакральної спадщини українського населення розглянуто в працях польських учених про зміст тодішніх пам'яткоохоронних заходів [33; 35; 24, ін.]. Зазначено й те, що нарешті і в узагальнювальних дослідженнях польської історіографії згадується, хоча ще досить побіжно, тематика, пов'язана з нелегкою долею українських церков на етнічних українських землях, що перебували в межах Другої Речі Посполитої [14, с. 249].

Мета статті – охарактеризувати правові акти, покладені в основу пам'яткоохоронної роботи Другої Речі Посполитої, що стосувалися збереження української сакральної спадщини; висвітлити заходи державних і громадських структур у цій галузі; з'ясувати вплив політики державних органів міжвоєнної Польщі на здійснення цих заходів, зокрема на збереження української сакральної спадщини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відновлення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі поставило перед органами нової держави чимало складних завдань. Одне з них – збереження багатой культурної спадщини, що перебувала в її адміністративно-територіальних межах. Це пам'ятки як етнічної Польщі, так і частини території сусідніх народів, зокрема українського (Пінщина, Берестейщина, Південне Підляшшя, Холмщина, Західна Волинь, Східна Галичина, Надсяння (Посяння) та Лемківщина), що їх польському керівництву вдалося приєднати до Другої Речі Посполитої у 1919–1923 рр.

Пам'яткоохоронні заходи в міжвоєнній Польщі здійснювалися на підставі декрету від 31 жовтня 1918 р. про опіку над пам'ятками мистецтва й культури, інших законодавчих актів аналогічного змісту, ухвалених упродовж 1920–1930-х рр. Вони відповідали світовим і європейським вимогам, передбачаючи шанобливе ставлення до культурної спадщини всіх без винятку народів, представники яких коли-небудь проживали на польській території. Зокрема, прописувалося, що під опіку беруться всі пам'ятки мистецтва та культури, занесені до відповідного інвентарю (із 1928 р. – реєстру), а також інші, не охоплені інвентарем (реєстром), вік яких – не менше ніж 50 років.

Опіка над пам'ятками належала до компетенції Міністерства мистецтва і культури та Міністерства віросповідань і народної освіти (згодом – лише до останнього), яким підпорядковувалися державні консерватори (пам'яткоохоронці). Ці посади запроваджували відповідно до розпорядження Міністерства мистецтва і культури від 9 квітня 1919 р., у якому йшлося про організацію державної пам'яткоохоронної служби [37, с. 8]. У 1920–1930-х рр. консерватори перебували на чолі восьми консерваторських округів, які існували в Польщі; абсолютна більшість нерухомих та рухомих українських сакральних пам'яток розмістилася на теренах двох округів: Люблінського (уключав Люблінське, Поліське й Волинське воєводства; із 1936 р. – територія Волинського воєводства виділена в окремий консерваторський округ [34]) і Львівського (охоплював Львівське, Тернопільське та Станіславівське воєводства).

Для ефективнішого забезпечення пам'яткоохоронної діяльності відповідно до вищезгаданого розпорядження від 9 квітня 1919 р., окрім державної пам'яткоохоронної служби, створювалось усепольське громадське об'єднання пам'яткоохоронців – Рада консерваторів [37, с. 8; 24, с. 51]. Сюди входили

всі окружні консерватори міжвоєнної Польщі, керівник відділу пам'яток і музеїв при Міністерстві мистецтва і культури (згодом – Міністерства віросповідань і народної освіти), Генеральний консерватор пам'яток (від 1928 р.), а також запрошені до співпраці фахівці. Збираючись щороку на власні з'їзди (у 1919–1921 рр. і в 1925 р. – двічі на рік), Рада консерваторів виступала як найпотужніше дискусійне зібрання, де обговорювалися, а згодом ухвалювалися рішення щодо збереження та охорони пам'яток. Усього Рада консерваторів провела 22 з'їзди (останній – 1937 р.). Так, пам'ятки Львова стали головним предметом обговорень VI-го з'їзду, що проходив у цьому місті в жовтні 1921 р. [17, к. 281–296]. Справами пам'яток Волині займався XII-й з'їзд, що відбувався в Луцьку, Острозі, Дубно, Кременці й Вишнівці у вересні 1927 р. [17, к. 388–398]. Культурна спадщина Тернопільського та Станіславівського воєводств стала предметом обговорення XVII-го з'їзду Ради консерваторів, який проходив на цих теренах у червні 1932 р. [18, к. 142–149].

На з'їздах Ради консерваторів, у письмових зверненнях до загальнодержавних і воєводських органів влади польські пам'яткоохоронці систематично порушували питання про наявні труднощі в реалізації заходів щодо збереження та охорони пам'яток (ішлося, насамперед, про проведення обліку реліквій і їх належну консервацію, реставрацію чи реконструкцію). Першопричину вони вбачали в слабкому фінансуванні пам'яткоохоронної галузі. Дійсно, у фінансовому забезпеченні міжвоєнною Польщею пам'яткоохоронної діяльності існували серйозні проблеми. Вони зумовлені загальним слабким станом економіки держави і її скромним бюджетом. Давалися взнаки складнощі процесу інтеграції трьох частин Польщі, які після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. перебували під владою Пруссії, Австро-Угорщини та Російської імперії, у єдиний державний організм. Відбиток наклали також події Першої світової війни, повоєнна гіперінфляція, система заходів, спрямована на обмеження державних видатків. Певне пожвавлення господарського життя другої половини 1920-х рр. змінилося на межі 1920–1930-х рр. під негативним впливом світової економічної кризи. У другій половині 1930-х рр. фінансування справи збереження та охорони пам'яток обмежувала складна для Польщі геополітична ситуація, яка відволікала близько 50 % національного доходу на військові потреби.

Фінансова скрута завадила проведенню на належному рівні інвентаризації пам'яток, яка почала проводитися з 1919 р. Польським пам'яткоохоронцям у 1928 р. довелося перейти до менш затратного складання реєстру об'єктів культурної спадщини. Оцінюючи на XVII-му з'їзді Ради консерваторів (червень 1932 р.) перспективи виконання наукової інвентаризації, Генеральний консерватор Польщі Є. Ремер відзначав: «Дав би Бог завершити вже розпочаті роботи [...]. Більш дорога інвентаризація з обмірами відкладається на пізніше» [цит. за: 3, арк. 61]. Водночас він звернув увагу й на незадовільний стан справ через фінансові проблеми зі складанням реєстрів; це, на його думку, не просто ускладнювало, а й робило неможливим ведення пам'яткоохоронної роботи [13, с. 399].

Віднайдені та опрацьовані нами архівні матеріали є підставою висновку про скромні результати обліку об'єктів української сакральної спадщини в 1920-х рр. Так, на кінець 1928 р. з-понад 2,2 тис. нерухомих пам'яток на теренах Люблінського, Поліського й Волинського воєводств, про які було відомо консерваторським службам, удалося внести до інвентарю лише 412 (333 пам'ятки – у Люблінському воєводстві, 27 – у Поліському та 52 – у Волинському) [19, к. 12 odwrot]. Їх перелік засвідчує, що з українських дерев'яних церков чи інших нерухомих об'єктів сакральної спадщини українського населення сюди потрапили лише окремі споруди [20, к. 11, 20, 29, 32; 22, к. 22, 42–46]. У другій половині 1926 р. із семи нерухомих пам'яток, зареєстрованих у Поліському воєводстві, лише дві (православна церква св. Михаїла Архангела та дзвіниця біля неї в с. Горбанка) належали українцям; у Волинському воєводстві за цей же період із п'яти сакральних пам'яток не інвентаризовано жодної української.

Дещо результативнішою виявилася справа обліку українських сакральних пам'яток після 1928 р. Певними здобутками щодо складання реєстру цих об'єктів культурної спадщини відзначилася діяльність консерваторів, які працювали на теренах Волинського воєводства. Так, у річному звіті консерватора К. Півовцького за 1931 р. йшлося про проведення ним (із метою впорядкування реєстру) огляду пам'яток Кременецького й Дубенського повітів, серед яких нараховувалися й православні храми. У 1934 р. новий люблінський окружний консерватор Ю. Дуткевич розробив річний план фінансування укладання реєстру та реставрації пам'яток старовини Волинського воєводства на суму 22,6 тис. злотих. Передбачали скласти реєстр тих нерухомих пам'яток, зокрема православних церков, які ще не були обліковані. У тому ж 1934 р. Ю. Дуткевич просив Міністерство віросповідань і народної освіти виділити йому 200 злотих на поїздку до Кременця, Почаєва, Вишнівця, Затурець та Клевая для огляду місцевих пам'яток старовини задля укладання їх можливого реєстру [8, с. 327].

Справу укладання реєстру об'єктів сакральної культурної спадщини Західної Волині, що її здійснювали К. Півочський і Ю. Дуткевич, продовжив у 1936–1939 рр. на посаді волинського окружного консерватора мистецтвознавець З. Ревський. Так, у 1936 р. він виконав детальне вивчення старовинних дерев'яних церков воєводства, які до цього часу були недостатньо обстежені й нерідко перебували поза реєстром. Під його керівництвом до реєстру вписано також чимало світських архітектурних пам'яток. Багато з об'єктів фіксувалися на фотоплівку; виготовлені світлини передавалися до Волинського музею в Луцьку. Однак, на жаль, лише незначна їх частина збереглася на сьогодні у фондах нинішнього Волинського краєзнавчого музею [8, с. 327–328].

Щодо Люблінського воєводства, то консерватор Ю. Дуткевич на початку червня 1938 р. зазначав, що тут внесено до реєстру 100 дерев'яних сакральних об'єктів: 78 костелів і 22 церкви. За його словами, культові споруди українців розміщені переважно в південних (Томашівському, Грубешівському) та східних (Холмському, Володавському) повітах і зберігають багато рис давнього будівництва [21, к. 7–7 odwót]. Потрібно, однак, нагадати, що історична та мистецька цінність багатьох із них, а також уключення до реєстру не врятувало їх від бруталної акції руйнування православних святинь на Холмщині й Південному Підляшші, яка проводилася владою наприкінці травня – у липні 1938 р.

Певні позитивні результати принесли інвентаризаційні та реєстраційні роботи на теренах Львівського, Тернопільського й Станіславівського воєводств. Зокрема, львівський окружний консерватор Й. Піотровський у 1929 р. зміг подати до Центрального бюро інвентаризації список пам'яток Станіславівського воєводства, складений упродовж 1920–1929 рр. на підставі даних, зібраних за публікаціями та інспекційними поїздками воєводством. Інформацію про нерухомі пам'ятки, зокрема греко-католицькі церкви, уміщено за абетковим принципом [38]. У 1931–1932 рр. Львівський консерваторський округ отримав 10 тис. злотих на завершення інвентаризації пам'яток у Золочівському та Бучацькому повітах Тернопільського воєводства, багатих на об'єкти української сакральної спадщини [3, арк. 52]. Зібрані окружними консерваторами відомості про пам'ятки стали складником документації Центрального бюро інвентаризації, яке з 1939 р. почало готувати загальнопольський список об'єктів культурної спадщини. Однак завершити цю справу перешкодив початок Другої світової війни.

Непроста з економічного погляду ситуація, яка негативно впливала на збереження українських сакральних пам'яток, склалася й у справі проведення ремонтних та консерваційно-реставраційних робіт. Як засвідчили архівні джерела, більшість дотацій на окремі архітектурні об'єкти не перевищувала 1 тис. злотих. Між тим вартість основних ремонтних робіт нерідко становила кілька десятків тисяч злотих. Вагоміші заходи, до яких слід віднести ґрунтовні реставраційні та реконструктивні роботи, вимагали більших видатків. Прикладом скромного фінансування пам'яткоохоронних заходів може слугувати 1935 р. Державна дотація тоді склала 74 тис. злотих, зокрема для Люблінського та Поліського воєводств – 7,8 тис., Волинського – 7,6 тис., Львівського, Тернопільського й Станіславівського – 10 тис. злотих [18, к. 80–83]. Ці суми дали змогу розпочати або продовжувати консерваційно-реставраційні роботи не більше ніж на 80 архітектурних пам'ятках. Тому справедливими були зауваження польських пам'яткоохоронців, що така державна допомога виступала лише як акція порятунку для об'єктів, які перебували в украй занедбаному стані.

Однак, окрім недостатнього фінансування, існував й інший, на нашу думку, більш вагомий чинник, який негативно впливав на стан збереження української сакральної спадщини в межах міжвоєнної Польщі. Справа полягала в тому, що теорія пам'яткоохоронної роботи відповідних структур Другої Речі Посполитої часто не збігалася з політичними прагненнями влади. Тому під тиском останньої, а також в умовах загального піднесеного настрою польського соціуму, його болісної реакції на ущемлення колишніми імперіями, насамперед Російською, проведення політики «прометеїзму» щодо українських земель тощо, пам'яткоохоронні структури під час проведення заходів щодо збереження культурної спадщини нерідко керувались ідеологічними мотивами. Це відображено в усуненні деформацій із будівель, спотворених у XIX – на початку XX ст. монаршими режимами, першочерговій реставрації як національних святинь королівських замків у Кракові та Варшаві тощо. У південно-східних воєводствах, заселених українцями, відбудовувалися споруди (наприклад замок у Збаражі на Тернопільщині), які мали символізувати одвічні права Польщі на так звані «східні креси».

До цих заходів належало також відновлення костелів. Наприклад, 1924 р. розглянуто й ухвалено рішення про виділення близько 30 тис. злотих на ремонт зруйнованого костелу в містечку Чорторийськ Волинського воєводства [4, арк. 325]. Звіт Львівського окружного консерватора за 1925 р. засвідчує виділення 600 злотих на відбудову знищеного під час війни костелу в Гусятині (Тернопільщина), 900 злотих – на реставрацію костелу францисканців поблизу Галича (Станіславівське воєводство) [5,

арк. 43, 55]. Натомість відповідно до політичної лінії керівництва країни й верхівки римо-католицького костелу Польщі відбувалося знищення православних церков на землях, які перебували раніше під владою російського самодержавства, а після 1918 р. увійшли в адміністративно-територіальні межі Другої Речі Посполитої. В останньому випадку жертвами такого підходу стало чимало українських храмів західних етнічних українських земель, які з'явилися задовго до загарбання частини Першої Речі Посполитої Російською імперією. До складників реконструктивних робіт, продиктованих політико-ідеологічними мотивами, потрібно віднести ігнорування, на відміну від пам'яток костельної дерев'яної архітектури, стану місцевих дерев'яних українських культових споруд.

Щоправда, в останньому випадку все-таки існували певні відмінності в підходах до збереження сакральної спадщини греко-католицької й православної церков. Вони зумовлені правовим статусом обох конфесій у Другій Речі Посполитій. Якщо УГКЦ, підпорядковуючись спільно з римо-католицьким костелом Апостольській столиці та спираючись на авторитет митрополита Андрея Шептицького, володіла певними правами щодо захисту, збереження чи відновлення власних культурних надбань, то цього була позбавлена православна церква. Намагання керівництва молодій державі відразу ж приступити до відшкодування кривд, завданих римо-католицькій церкві в часи російського панування, привело до появи декрету начальника держави Ю. Пілсудського від 16 грудня 1918 р. про примусове управління рухомим й нерухомим церковним майном [25]. Декрет ставив за мету взяти в розпорядження держави церковні приміщення та церковне майно, залишені православними в ході евакуації під час Першої світової війни. Однак він діяв навіть після прийняття Конституції 1921 р., яка проголошувала свободу віросповідань та надавала конфесійним об'єднанням право розпоряджатися своїм майном на власний розсуд. Більше того, правові положення цього документа були поширені на землях, які увійшли до складу Польської держави на підставі Ризького договору 1921 р. Отже, декрет від 16 грудня 1918 р. став для Другої Речі Посполитої правовою підставою для перебрання у свої руки та користування згідно з власними політичними вподобаннями сакральними об'єктами православної церкви.

Відсутність порозуміння між польською владою й ієрархами православної церкви при підписанні в січні 1922 р. угоди, яка мала врегулювати відносини між державою й православними вірними, зумовила появу в 1922 р. нового нормативного акта, який негативно відобразився на справі збереження православної культурної спадщини. Ним стали «Тимчасові приписи про ставлення уряду до православної церкви в Польщі», ухвалені керівництвом Міністерства віросповідань і народної освіти [26]. Видані з метою здобуття державного впливу на процес відбудови та організації православної церкви в нових умовах, приписи майже до 1939 р. виступали в ролі регулятора питань на перехресті взаємин «Друга Річ Посполита – православна церква». Документ був поспіхом підготовлений, позбавлений правових підстав, не містив глибокого аналізу характеру, історії, становища цієї церкви, спроб спрогнозувати низку проблем, які могли з'явитись у відносинах між державою та православною спільнотою. Його найсуттєвіший недолік полягав у тому, що він не охоплював усіх сторін цих відносин, зокрема не окреслював правового становища власності православної церкви, між іншим, її культурної спадщини. Така неясність у цій та інших сферах мала негативні наслідки для православних віруючих при відстоюванні власних прав з огляду на можливі конфлікти між ними, з одного боку, та державною адміністрацією й римо-католицьким костелом – з іншого.

Подальші події внутрішнього життя Другої Речі Посполитої засвідчили, що саме така правова невідзначеність, а фактично – дискримінація в пам'яткоохоронній сфері українського православного населення виявилася для властей підставою «ревіндикації», тобто насильної передачі багатьох українських православних святинь упродовж 1919–1924 та 1929–1934 рр. римо-католицькому костелові. Вершиною наруги над українськими православними церквами стала акція руйнування культових споруд православної віри на теренах Холмщини й Південного Підляшшя у 1938 р. Чимало з них рахувались у списках польських пам'яткоохоронних структур цінними об'єктами старовини. Серед 127 зруйнованих, за офіційними даними, православних церков були й такі унікальні пам'ятки, унесені до реєстру, як, наприклад, храм у Замості з 1589 р. чи церква в Щебрешині з 1598 р.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, справа збереження в Другій Речі Посполитій пам'яток української сакральної спадщини мала суперечливий характер. Загалом унаслідок дії низки чинників, насамперед цілеспрямованої політики світської та духовної влади держави, вона виявилася неспроможною гарантувати цьому різновиду культурної спадщини української спільноти безпечне існування. З'ясування багатьох ще не висвітлених сторінок теми диктує потребу подальших наукових пошуків. Увага може бути зосереджена на виявленні та висвітленні конкретних фактів здійснення

реставраційно-реконструктивних заходів стосовно нерухомих об'єктів української сакральної спадщини, дослідженні питань збереження рухомих культурних пам'яток українського населення музейними засобами, позиції окремих польських консерваторів, яка йшла врозрід з офіційною лінією влади в ставленні до пам'яток історії й культури української спільноти, співпраці польських та українських пам'яткознавців у пам'яткоохоронній сфері, внеску українських громадських і культурних діячів у збереження історико-культурної спадщини рідного народу тощо. Вивчення цих та інших питань дасть змогу набагато ширше розкрити означену в назві статті проблему.

Джерела та література

1. Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Вип. 7–8. Львів, 2000. С. 459–466.
2. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя і Холмщини в першій половині ХХ століття. Хроніка подій. Київ: Книж. друк. наук. кн., 1997. 226 с.
3. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (далі – ВР ЛННБ ім. В. Стефаника). Ф. 26. Спр. 10.
4. ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 26, спр. 18.
5. ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 26, спр. 20.
6. Гаврилюк О. Митрополит Андрей Шептицький і збереження національної культурної спадщини. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Число 15. Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 40–44.
7. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2004. Вип. 2. С. 81–84.
8. Кінд-Войтюк Н. Організація пам'яткоохоронної роботи у Другій Речі Посполитій у 1921–1939 рр. (на прикладі Волинського воєводства). *Питання історії України*: зб. наук. ст. Т. 6. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. С. 325–328.
9. Кінд-Войтюк Н. В. Збереження пам'яток історії та культури у 1920–1930-х рр. на Західній Волині. *Література та культура Полісся*: зб. наукових праць. Вип. 37. Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок / відп. ред. та упоряд. Г. В. Самойленко; Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. С. 284–291.
10. Макар Ю. Мартиролог Української православної церкви Холмщини і Підляшшя. *Українознавство. Календар-щорічник*, 2003. Київ: Поліграфкнига, 2002. С. 157–160.
11. Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: Історико-політична проблематика. Львів: Ін-т українознав. НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. 88 с.
12. Матвійчук О. Доля українських храмів Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. Львів: Камула, 2008. 24 с.
13. Петровський О. Наміри з інвентаризації пам'яток історії та культури у міжвоєнній Польщі та спроби їх реалізації у Східній Галичині (за матеріалами з'їзду Ради консерваторів). *Українська історична наука на шляху творчого поступу*: доп. та повідом. III Міжнар. наук. конгресу укр. істориків, 17–19 трав. 2006 р., Луцьк: в 3-х т. / Укр. іст. т-во, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки / голов. ред.: Л. Винар, І. Коцан; відп. ред.: С. Гаврилюк, О. Гаврилюк, В. Пришляк, Л. Шваб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 3. С. 395–400.
14. Польща – нарис історії / за ред. Владзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича; пер. з пол. Івана Сварника. Варшава: Ін-т нац. пам'яті, 2015. 367 с.
15. Слободян В. Церкви Холмської єпархії. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. 560 с.
16. Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження / [ред. кол.: Валентина Борисенко (відп. ред.) й ін.]. Київ: Родовід, 1997. 383 с.
17. Archiwum Akt Nowych. Zespól 14. Sygn. 7030.
18. Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy. Zespól 23. Sygn. 390.
19. Archiwum Państwowe w Lublinie (далі – APL). Zespól 403. Sygn. 3237.
20. APL. Zespól 403. Sygn. 3247.
21. APL. Zespól 403. Sygn. 3248.
22. APL. Zespól 403. Sygn. 3260.
23. Babiński G. Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość. Kraków: UNIVERSITAS, 1997. 291 s.
24. Dettlof P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka. Kraków: UNIWERSITAS, 2006. 501 s.
25. Dziennik praw Państwa Polskiego. 1918. № 21. Poz. 81. Warszawa: Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1919. S.179–181.
26. Dziennik urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. 1922. № 7. Warszawa: Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1922. S. 121–126.

27. Kiryłowicz S. Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939. Warszawa: PWN, 1985. 279 s.
28. Kuprianowicz Grz. Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu. Chełm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, Towarzystwo Ukraińskie w Lublinie, 2008. 120 s.
29. Mańkowski Z. Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Lublin: UMCS, 1992. 329 s.
30. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa: PWN, 1989. 484 s.
31. Pelica Grz. Kościół Prawosławny w województwie Lubelskim (1918–1939). Lublin: POLIANNNA, 2007. 447 s.
32. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939. Lublin: UMCS, 2003. 372 s.
33. Pruszyński J. Dziedzictwo kultury Polski: jego slraty i ochrona prawna. T. 2. Kraków: Zakamycze, 2001. 684 s.
34. Rewski Zb. Kronika. *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*. 1937 (Rok V). S. 252–253.
35. Saładiak A. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. Warszawa: Burchard Edition, 1993. 510 s.
36. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1939. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. 468 s.
37. Wojciechowski J. Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce. *Ochrona Zabytków Sztuki*. 1930–1931. Z. 1–4. Cz. 1. S. 7–9.
38. Zabytki województwa Stanisławowskiego: Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników Lwowskiego okręgu konserwatorskiego). Warszawa: TOnZ, 1998. 138 s.

Александр Гаврилюк. Украинское сакральное наследие во Второй Речи Посполитой: проблемы сохранения. В статье освещается политика межвоенной Польши (1918–1939 гг.) по сохранению на подвластных ей этнических украинских землях сакрального наследия украинского населения. Указывается, что отмеченное наследие представляли недвижимые и движимые памятники православной и греко-католической церквей. Выясняются правовые основы проведения такой политики, ее отличия относительно реликвий православного и греко-католического клира, деятельность соответствующих памятникоохранительных структур. Анализируются мероприятия по инвентаризации, составлению реестра, финансового обеспечения дела сохранения памятников. Приводятся сведения о грубом уничтожении польскими властями в 1938 г. на территории Холмщины и Южного Подляшья православных святынь как весомого компонента решения во Второй Речи Посполитой «украинского вопроса» репрессивными методами.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, украинское сакральное наследие, православная церковь, греко-католическая церковь, памятникоохранительное дело, акция 1938 г.

Oleksandr Havryliuk. Ukrainian Sacred Heritage in the Second Rzeczpospolita: Problems of Preservation. The article describes the policy of interwar Poland (1918–1939) in preserving the Ukrainian people from the ethnic Ukrainian lands that are the Ukrainian sacral heritage. It is indicated that the fixed heritage was represented by stationary and moving monuments of the Orthodox and Byzantine-rite Catholic Churches. The legal principles of such a policy, its differences with regard to the relics of the Orthodox and Byzantine-rite Catholic clergy, and the activities of the relevant memorial structures are determined. The measures on inventory, preparation of the register, financial support for the preservation of monuments are analyzed. The information about the brutal destruction by the Polish authorities in 1938 in the territories of the Kholmshchyna and Southern Podlyshyashie of the Orthodox shrines as an important component of the solution of the «Ukrainian question» by the rebellious methods in the Second Rzeczpospolita is given.

Key words: the Second Rzeczpospolita, Ukrainian sacral heritage, Orthodox Church, Byzantine-rite Catholic Church, the activity of monuments' protection, action in 1938.

Стаття надійшла до редколегії
21.11.2018 р.

УДК 069(477):[001:62]

Світлана Гаврилюк

Перспективи музеїв як об'єктів культурного туризму

У статті розглянуто місце та перспективи діяльності музейних закладів, у тому числі Волинської області, як важливих об'єктів культурного туризму. Підкреслено, що ця галузь сьогодні набула помітного значення в